

ERGENLERDE SOSYAL MEDYA BAĞIMLILIĞI, DİNDARLIK VE AHLAKİ KAYITSIZLIK İLİŞKİSİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

Hızır HACİKELEŞOĞLU*

Makale Bilgisi

Makale Türü: Araştırma Makalesi, **Geliş Tarihi:** 18 Haziran 2021, **Kabul Tarihi:** 14 Eylül 2021, **Yayın Tarihi:** 30 Eylül 2021, **Atıf:** Hacıkeleşoğlu, Hızır. "Ergenlerde Sosyal Medya Bağımlılığı, Dindarlık ve Ahlaki Kayıtsızlık İlişkisi Üzerine Bir Araştırma". *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 21/2 (Eylül 2021): 877-907.

<https://doi.org/10.33415/daad.954334>

Article Information

Article Types: Research Article, **Received:** 18 June 2021, **Accepted:** 14 September 2021, **Published:** 30 September 2021, **Cite as:** Hacıkeleşoğlu, Hızır. "A Research on The Relationship Between Social Media Disorder, Religiosity and Moral Disengagement In Adolescents". *Journal of Academic Research in Religious Sciences* 21/2 (September 2021): 877-907.

<https://doi.org/10.33415/daad.954334>

Öz

Ahlaki kayıtsızlık, sosyal hayat içerisinde sıklıkla atıfta bulunulması yönüyle yaşamın merkezinde yer alan bir olgudur. Ahlakla ilgili konularda özellikle gençlerin ahlaki fail olarak eleştirilerin odağında bulunmaları, bu dönem içerisinde gençlerin meşgul oldukları, etkisi altında buldukları alanları incelemeyi gerekli kılmaktadır. Bu kapsamda mevcut araştırmanın amacı 13-18 yaş aralığındaki bireylerden oluşan bir örneklem grubu üzerinde sosyal medya bağımlılığı, dindarlık ve ahlaki kayıtsızlık arasındaki ilişkiyi irdelemektir. Bu amaçla araştırma, nicel araştırma yöntemlerinden ilişkisel tarama modeline göre tasarlanmıştır. Araştırma verileri, kolayda örnekleme yöntemiyle seçilen toplam 415 kişiden oluşan bir örneklem grubu aracılığıyla toplanmıştır. Toplanan verilerin analiz edilmesinde SPSS 21 programı kullanılarak korelasyon ve regresyon analizleri

* Dr. Öğr. Üyesi, Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Din Psikolojisi Anabilim Dalı, hizirhacikelesoglu@gumushane.edu.tr, Orcid orcid.org/0000-0001-7831-0090

yapılmıştır. Araştırmanın sonucunda sosyal medya bağımlılığı ile ahlaki kayıtsızlık arasında pozitif yönde; dindarlık ile ahlaki kayıtsızlık arasında ise negatif yönde anlamlı ilişkiler tespit edilmiştir. Çalışmada sosyal medya bağımlılığı ve dindarlığın ahlaki kayıtsızlığı zıt yönlerde yordadığı; ayrıca sosyal medya bağımlılığı üzerinde dindarlığın belirleyici bir faktör olmadığı görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Din Psikolojisi, Ahlaki Kayıtsızlık, Sosyal Medya Bağımlılığı, Dindarlık, Dini İbadet.

A Research on The Relationship Between Social Media Disorder, Religiosity and Moral Disengagement In Adolescents

Abstract

Moral disengagement is a phenomenon that is at the centre of life in terms of being frequently referred to in social life. The fact that young people (as moral agents) are at the centre of criticism on moral issues makes it necessary to examine the areas in which young people are engaged and affected during this period. In this context, the present study aims to examine the relationship between social media addiction, religiosity and moral disengagement on a sample group of individuals aged 13-18. For this purpose, the research was designed according to the relational screening model, one of the quantitative research methods. The research data were collected through a sample group consisting of 415 people selected by the convenience sampling method. In the analysis of the obtained data, correlation and regression analyzes were performed by using SPSS 21. As a result of the research, there is a positive relationship between social media addiction and moral disengagement. On the other hand, a negative relationship was found between religiousness and moral disengagement. It has been determined that social media addiction and religiousness predict moral disengagement in opposite directions. In addition, it has been observed that religiosity is not a determining factor on social media addiction.

Keywords: Psychology of Religion, Moral Dissengagement, Social Media Addiction, Religiosity, Religious Practices.

Giriş

Günlük yaşam içerisinde karşılaştığımız ya da şahit olduğumuz nahoş tutum ve davranışlar hakkında bu duruma sebebiyet veren kişilere yönelik “İnsanlar neden bu kadar sorumsuz davranıyor?”, “Toplum içerisinde neden hiç kimse inisiyatif almıyor?” ya da “İnsanlar niçin birbirleriyle yardımlaşmıyor?” şeklinde sorular sorarak sıklıkla kendimizi ahlakla ilgili bir problemin içerisinde buluruz. Normal zamanlar dışında bu tarz sorular anlamsız olabilir. Savaş sırasında şiddet ve cinayetin rutinleşmesi, insanların savaşın dehşetli senaryolarına yönelik tepki vermeyi bıraktığı bir zemin meydana getirebilir (Bauman, 2020). Kriz ortamlarında insanların tutum ve davranışlarında meydana gelen değişim bir noktaya kadar anlaşılır olabilir. Fakat savaş, kıtlık ya da tehdit edici herhangi bir unsur söz

konusu olmadığında bireylerin ahlaka yönelik tepkisizlikleri nasıl açıklanabilir? Kişilerarası ilişkilerin akışkan bir hal aldığı, ahlaki failliğin öznel bir forma büründüğü günümüzde bu soruların daha da ön plana çıktığı görülmektedir.

Tüm insanlığı bir şekilde ilgilendiren bir konu olarak ahlakla ilgili çalışmaların çoğu disiplin içerisinde irdelendiği; Platon, Aristoteles, Farabi, Gazzali ve Kant gibi düşünürlerin eserlerinde sıklıkla bu konulara temas edildiği görülmektedir. Bununla birlikte ahlakla ilgili tartışmaların genel görünümüne bakıldığında ilgili literatürün berrak bir görünüm sergilemediği fark edilmektedir. Bu bulanıklığın doğrudan ahlakın ve ahlakiliğin doğasından kaynaklandığını belirten Görgün, insanla ilgili bir mevzu olması sebebiyle ahlakın ve ahlakiliğin ne olduğunu sorarken aynı zamanda insaniliğin ne olduğunu da sormanın gerekliliği üzerinde durmaktadır. Buna göre şeylerin, olguların ve eylemlerin özlerinde ahlaki vasıflar taşımayıp ancak insan hayatına girdiklerinde ahlaki bir anlam kazandıklarını vurgulamaktadır (Görgün, 2015, 2-7). İnsanın “biricikliği” söz konusu olduğunda insanı konu alan tüm alanlarda sübjektiflik etkili olmaktadır. Bu çerçevede ahlaki psikolojik bir bakış açısıyla incelemenin ahlakla insan arasındaki etkileşim alanını berraklaştırma açısından önem taşıdığı ifade edilebilir. Nitekim genetik özellikleri, bireysel tecrübeleri, geçmiş yaşantıları ve geleceğe yönelik beklentileriyle her an gelişmeye ve değişime açık yapısıyla insanoğlu, meydana getirdiği tüm tutum ve davranışlarında zihinsel bir arka plana sahiptir. Hiç şüphesiz bu zihinsel zemini organize eden faktörlerden biri de ahlakla ilgilidir.

Ahlaki bir benliğin gelişiminde bireyler, birçok faktörün etkisiyle davranışlarına rehberlik edecek standartlar benimsemektedir. Bu öz-düzenleme sürecinde davranışlarını ve bu davranışların meydana geldiği koşulları değerlendiren birey, bu süreci ahlaki standartlar ve koşullar ekseninde yargılamakta ve eylemlerini bu sonuçlara göre dizayn etmektedir. Tüm tutum ve davranışlarını kendisini değerli kılan ve tatmin eden bir atmosfer içerisinde gerçekleştiren bireyler, ahlaki standartlarını ihlal edecek şekilde davranmaktan kaçınmaktadır. Aksi takdirde bu tarz davranışlar kendilerine yönelik bir kınamaya yol açacaktır. (Bandura, 2002, 102). Dolayısıyla ahlaki özne olarak bireyler, bu prensipler etrafında kendilerine suçluluk ve utanç hissettirecek davranışlardan uzak dururken kendi öz değerlerini yükseltecek davranışlara yönelmektedir. Fakat her zaman benimsenen ahlaki ilkelere uygun hareket etmek mümkün

değildir. Nitekim insan doğasının ahlaki ilkeler dışında hareket etmeye y3nelik eğilimi hakkında neredeyse t3m psikoloji ekollerinin farklı ağıklamaları mevcuttur. Bu noktada “bir kimse kendisini suçluluk ve utanç hissettirecek bir davranışı nasıl gerçekleŐtirir?” sorusu sorulabilir. Bu soruya cevap olarak Bandura, bireyin meydana getirdiği problemleri davranıştan kendisini ahlaki d3zeyde sorumlu hissetmemek için farklı yollar kullandığını belirtmektedir. Bu farklı yollar, ahlaki kayıtsızlık olarak ifade edilmektedir. Problemleri davranışlardan 3t3r3 sorumluluk ya da ilişkili olarak utanç ve suçluluk hissetmemek için bu mekanizmalara sıklıkla baŐvurulduđu belirtilmektedir (Bandura, 1999; Bandura, 2002).

Ahlakla ilgili bir konuyu irdelemek daha temelde kişiler arası ilişkiler de dahil olmak 3zere bireyin t3m tutum ve davranışlarını incelemek anlamına gelmektedir. İnsanın iradesiyle ortaya koyduğu t3m edimler, en azından dolaylı yoldan ahlaka kapı aralamaktadır. Bu açıdan ahlaki kayıtsızlığı meydana getiren birçok etmeden bahsedilebilir. Literat3re bakıldığında ahlaki kayıtsızlığın silah end3stirisi, s3rd3r3lebilir evre ve ter3rizm (Bandura, 2016), idam kararı (Osofsky vd., 2005; Bandura, 2016), zorbalık (Pozzoli vd., 2012; Menesini vd., 2013), siber zorbalık ve yazılım korsanlığı (Bussey vd., 2015; Rogers, 2001), saldırganlık (Gini vd., 2014), suç iŐleme (Shulman vd., 2011), prososyal davranışlar (De Caroli - Sagone, 2014), transh3manizm (Trothen - Merver, 2017) gibi deđiŐkenlerle iliŐkilendirildiđi g3r3lmektedir. Ayrıca sosyo-demografik değişkenler ile (3zalp - Yirci, 2019; Gencer, 2020) ya da ahlaki kayıtsızlığı azaltmaya y3nelik program geliştirmeyi hedefleyen (Yavuz Birben, 2019) bir kısım çalışmalar da vardır. Ahlaki kayıtsızlık ile ilişkilendirilen deđiŐkenlere bakıldığında konunun daha çok sosyolojik bir ereve ile sınırlandırıldığı g3ze çarpmaktadır. Ahlak her ne kadar sosyo-k3lt3rel yaşam içerisinde 3nemli bir olgu olsa da nihayetinde geliŐimsel bir olgu olarak içten dıŐa doğru gelişim sergileyen bir y3nelime sahiptir. Bu çerçevede ahlaki kayıtsızlığı meydana getiren psikolojik fakt3rleri irdelemek, konunun daha geniş bir perspektiften ele alınması açısından 3nem arz etmektedir.

SayıŐının ve kullanım amaçlarının her geçen g3n deđiŐtiđi yeni iletişim teknolojileri ve sosyal medya mecraları, hayatın her alanına m3dahil olan bir misyona sahiptir. Politikacıların dahi gerek kendi 3lke vatandaŐlarına gerekse farklı 3lke y3neticilerine y3nelik s3y-lemlerinin s3z konusu platformlar 3zerinden sunulduğu bir zaman dilimi içerisinde sosyal medya, insanların birbirleriyle iletişim kur-

maları ve etkileşimleri açısından giderek artan etkisiyle temel bir enstrüman olarak hayatımızda yer almaktadır. Bu haliyle her ne kadar suni bir alanı işgal etse de yaşam içerisinde kapladığı yer itibarıyla sosyal medya, bu çalışmada ahlaki kayıtsızlığı tetikleyen unsurlardan biri olarak düşünülmektedir.

Dinler, emir ve yasaklar ekseninde iyi ve kötünün neler olduğunu belirleyen bir ahlak sistemidir. Tanrı ile insan ya da insanlar arası ilişkileri organize eden, bu ilişkilerde uyulması gereken standartları belirleyen dinler, müntesiplerine bir çerçeve çizmektedir. Dine yaşamında merkezi bir konum atfeden insanların söz konusu sınırlara ilişkin tutumları ahlaki bir zemin üzerinden gerçekleşmektedir. Bu çerçevede mevcut araştırmada ergenlerden müteşekkil bir örneklem üzerinde sosyal medya bağımlılığı, dindarlık ve ahlaki kayıtsızlık arasındaki ilişki ele alınmaktadır.

Ahlaki Kayıtsızlık

Meşhur vagon ikilemi (Trolley Dilemma)¹ olarak bilinen örnekte, ahlaki ikilem içerisinde kalan kişinin hangi davranışı ne amaçla tercih ettiği sorgulanmakta; tercih edilen davranışın nedenleri ve sonuçları hakkında ahlaki tartışmalar yapılmaktadır. Bu noktada bireyin söz konusu ikilem içerisindeki tercihi ne olursa olsun iç dünyasında “bir şeyler yapmam lazım” şeklindeki düşüncesi, ahlaki sorumluluk üstlenme açısından bir değer ifade etmektedir. Fakat muktedir olduğu halde bir kimsenin ahlaki problemlerin çözümüne yönelik hiçbir şekilde müdahil olmaması; hatta olayın varlığını dahi görmezden gelmesi nasıl açıklanabilir?

Ahlaki kayıtsızlıkla ilişkili olarak Eski Yunanca’da “akrasia” olarak ifade edilen, Aristoteles’in üzerinde sıklıkla durduğu bir kavramdan bahsedilmektedir. “Ahlaki zayıflık” olarak tercüme edilen “akrasia”, doğru bilgiye vakıf olduğu halde o yönde davranışta bulunmamanın nedenlerini ele almaktadır (Theto, 2006, 1; Brickhouse - Smith, 2010, 222-230). İlgili olarak Aristoteles, duyguların, insanın makul olanı tercih etmesinin önüne geçtiğini belirtmekte;

¹ “Bir tren vagonu, kontrolden çıkmış bir şekilde raylarda hızla ilerlemektedir. İleride ise beş işçi rayların onarımıyla ilgilenmektedir. Bu esnada siz, tüm bu yaşananları görürüp çalışanların hepsinin öleceğini fark ettiniz. Bu arada yakınınızdaki makasa müdahale ederek vagonu tek bir kişinin öleceği biçimde yönlendirebilme imkanınız var. Bu durumda ne yapardınız?” (Cohen, 2019, 15).

kendine egemen olamayan akratik kişilerde her ne kadar bilgi mevcut olsa da bu bilginin kullanılabilir olmadığı vurgulanmaktadır (Aristoteles, 2012, 130-154). Bu noktada ahlaki kayıtsızlığın meydana geliş sürecinde öz-düzenleme sistemi, bilişsel bir zeminde muhakeme etme ile başlayan, sonrasında ise değerlendirme sonucunda karar vererek davranış sergileme ile nihayete eren bir süreci kapsamaktadır. Ahlaki kayıtsızlığı doğuran en kritik aşama olarak öz-düzenleme mekanizmalarının devre dışı kalması bu noktada “akrasia” fikriyle örtüşmektedir.

Psikoloji içerisinde ahlakla ilgili literatürün en önemli isimlerinden biri olarak Piaget, ahlaki akıl yürütme ile ilgili çalışmalarını bilişsel evre modeliyle tanıştırmıştır. Piaget, çocukların farklı bilişsel aşamalardan geçerek geliştirdiklerini gösteren “Çocukta Ahlaki Yarğı” çalışmasında sunduğu bir model tasarlamıştır (Piaget, 1932). Sonrasında Kohlberg, Piaget’in zihinsel ve ahlaki gelişim modelini temel alarak ahlaki muhakeme gelişimiyle ilgili etkili bir teori geliştirmiştir (Karaca, 2007, 74).

882 | db

Ahlakın ne olduğu ya da hangi alanlarla etkileşim içerisinde bulunduğuna yönelik kesin bir ayırım söz konusu değildir. Ahlaki çeşitli yönleriyle duygular, kişilik özellikleri ya da bilinçle ilişkilendirerek açıklayan bir kısım yaklaşımlar söz konusudur. Bu unsurların tamamıyla ilişkili olarak ahlak bireysel ve toplumsal boyutlar barındıran dinamik bir yapı görünümündedir. Ayrıca çeşitli faktörlerden etkilenecek değişime uğrayan bir olgudur. Bu noktada ahlakiliği ya da ahlaka uygun davranmayı geri plana iten faktörlerin neler olduğu sorusu ön plana çıkmaktadır. “Niçin insanlar tutum ve davranışlarında her zaman ahlaki olanı tercih etmiyor?”, “Niçin insanlar kendileri ya da diğerleri için kötü olduğunu bildikleri eylemleri gerçekleştiriyor?” şeklindeki sorular etrafındaki tartışmalar, ahlaki olanı bilgi düzeyinde içselleştirdikleri halde insanların hangi motivasyonlarla olup bitenlere kayıtsız kaldıklarını ya da gayr-i ahlaki bir yol tercih ettiklerini açıklamayı zorunlu kılmaktadır.

Ahlakla ilgili meydana gelen problemlerin nedeni, genellikle ahlaki standartların ne olduğu ya da netliği ile ilgili değildir. Verili bir ahlak sisteminden ziyade insanlar arası ilişkiler ve psikolojik faktörler ahlaki olanı tercih etme noktasında belirleyici olmaktadır. Birey, herhangi bir ahlak kuralını ihlal ederken bilişsel bir muhakeme süreci sonucunda bu davranışını icra etmektedir. Fakat başka birçok faktörün etkisi de söz konusudur. Bu bağlamda Bandura,

ahlaki öz-düzenlemenin rasyonalist teorilerin iddia ettiği gibi tamamen intrapsişik bir süreç olmadığını belirtmektedir. İnsanların, içine düştükleri sosyal gerçeklikten etkilenmesinin kaçınılmaz olduğunu iddia eden sosyal bilişsel teori, ahlak açısından etkileşimci bir bakış açısına sahiptir. Buna göre ahlaki eylemler, bilişsel, duygusal ve sosyal etkilerin karşılıklı etkileşiminin bir ürünüdür (Bandura, 2002, 102).

Tarihi seyir içerisinde gerek Batı'da gerekse İslam dünyasında ahlak üzerine yapılan çalışmalara bakıldığında ahlaki bilincin oluşum süreci ve ahlaki öncüllerin kaynağı, ahlaki erdem ve erdemsizliklerin belirlenmesi, tanımlanması ve detaylandırılması gibi konulara odaklanıldığı görülmektedir. Türker, ahlak alanının bir bilim olarak kuruluşunun henüz tamamlanmamış olmasının nedenini, söz konusu konulara odaklanılarak ahlaki faillik ve anlamların, hakikatte hareketsiz nesnelere olarak ele alınmasından kaynaklandığını ifade etmektedir (Türker, 2020, 11). Bandura'ya göre de ahlak üzerine araştırmalar yapan ve teoriler üreten yaklaşımlar, ahlaki davranışı göz ardı ederek daha çok ahlaki muhakeme ve standartlar üzerinden hareket etmektedir (Bandura, 1999). Fakat bu hareket noktalarının ahlaki faillik üzerindeki etkisi, hikâyenin sadece yarısını teşkil etmektedir. Buna göre farklı tanımlamalarla ifade edilen ahlaki standartlar, sürekli olarak öz-düzenleme mekanizması olarak işlev görmez. Bazen insanlar arzu ettikleri faydayı sağlayan ancak ahlaki standartlara aykırı olan birtakım davranışlar sergileme konusunda ikilem içerisinde kalabilmektedir. Bu durumda birey, söz konusu davranışları gerçekleştirmek için ahlak alanı dışına çıkmak ya da davranışlarını değer atfettiği amaçlara uygun bir forma sokmak zorundadır. Bu noktada ahlaki yaptırımlar ile birey arasındaki bağın kopması, ahlaki standartlardan taviz verilmesine; buna rağmen ahlaki bütünlük duygularının korunmasına olanak tanımaktadır (Bandura, 2016, 2).

Bandura'nın ahlaki kayıtsızlıkla ilgili ileri sürdüğü teorilere kronolojik olarak bakıldığında ilk etapta sosyal öğrenme ile saldırganlığın ilişkisine yönelik çalışmalar yaptığı, sonra sosyal öğrenme kuramını geliştirdiği, daha sonrasında sosyal bilişsel kuramı geliştirdiği ve en son olarak da ahlaki kayıtsızlık kuramı ile ön plana çıktığı görülmektedir (Yavuz Birben, 2019, 26-27). Bu noktada ahlaki kayıtsızlık kuramı, Bandura tarafından geliştirilen kuramların tamamı ile birlikte değerlendirilmeyi zorunlu kılmaktadır.

Sosyal bilişsel kuram, ahlaki failliği üç alt işlev aracılığıyla işleyen bir öz-düzenleme sistemine dayandırmaktadır. Bu alt işlevlerden kendini gözleme (self-monitoring), bireyin kendi davranışlarını izlemesi ve kontrol etmesinin ilk adımıdır. Yargılama (judgemental), bireyin, davranışlarını iç standartlara ve durumsal koşullara göre değerlendirmesi anlamına gelmektedir. Son olarak öz-tepki (self-reactive) ise bireyin kendini izlemesi ve yargılaması sonucunda, ahlaki değerlerine uygun bir şekilde somut bir tepki vermesi ile ilgili bir kavram olarak ifade edilmektedir (Bandura vd., 1996). Öz-düzenleme sistemi, bireyin kendi iç dünyasında muhakeme etme ile başlayan, sonrasında ise olumlu ya da olumsuz bir değerlendirme sonucunda karar vererek davranış sergileme ile son bulan bir süreci kapsamaktadır. Tam da bu noktada ahlaki kayıtsızlık, bireyin öz-düzenleme mekanizmalarını işlevsiz kılması ile ortaya çıkmaktadır. Buna göre ahlaki kayıtsızlık, ahlaki düşünce ile davranışlar arasında aracılık eden öz-düzenleme mekanizmalarının pasif bir konuma geçerek içselleştirilen yaptırımların devreden çıkması ve bireyin problemlili davranışlarının ahlaki düzlemde herhangi bir yaptırımının olmadığı yanılgısına sahip olmasıdır (Yavuz Birben, 2019, 28). Bu süreçte öz-yaptırım mekanizmaları devre dışı kaldığı için birey açısından duygusal ya da bilişsel olarak herhangi bir suçluluk ya da utanç hissetme söz konusu değildir.

884 | db

Ahlaki sorumluluğun bilincinde olmayan ya da bu bilinç karşısında kendisini duyarsız hale getiren insanın bu zihinsel eylemi, ahlaki kayıtsızlık olarak nitelendirilmektedir (Özkan, 2019, 13). Ahlaki kayıtsızlık, bilişsel, duygusal ve iradi düzlemde bir “abulya”² hali olarak ifade edilebilir. Nitekim ahlaki kayıtsızlıkta, ahlaki olanın tercih edilmesi noktasında bir tutukluluk ya da körlük hali söz konusudur. Ahlaki standartlar, öz-düzenleme mekanizmaları aktif olmadığı sürece davranış düzenleyici olarak işlev görmezler. Böyle bir durumda gayr-i ahlaki bir davranış meydana geldiğinde bireyin gerçekleştirdiği zararlı davranıştan kendini alıkoymak için kullandığı farklı manevralar söz konusudur. Bandura, bu farklı yolları ahlaki kayıtsızlık mekanizmaları olarak ifade ederek bireyin icra ettiği zararlı davranışlardan ötürü sorumluluk ya da ilişkili olarak utanç ve suçluluk hissetmemesi için bu mekanizmalara başvurduğunu belirtmektedir (Bandura, 1999; Bandura, 2002).

² “İradi edimde bulunma, motivasyon veya karar verme yetisinin kaybedilmesi veya zayıflaması” (Budak, 2017, 12).

Ahlaki kayıtsızlık mekanizmaları;

1. Ahlaki meşrulaştırma (moral justification),
2. İyimser etiketleme (euphemistic labelling),
3. Avantajlı karşılaştırma (palliative comparing),
4. Sorumluluğun üstlenilmemesi (displacement of responsibility),
5. Sorumluluğun yayılması (diffusion of responsibility),
6. Olumsuz sonuçları önemsememe/çarpıtma (minimizing, ignoring or misconstruing the consequences),
7. İnsandışlaştırma (dehumanization),
8. Mağduru suçlama (attributions of blame) (Bandura, 2002, 103).

Sosyal Medya Kullanımı, Dindarlık ve Ahlaki Kayıtsızlık İlişkisi

db | 885

Sosyal medya bireysel, toplumsal, kültürel, ekonomik ve hatta siyasi alanlar üzerinde etkin bir güç potansiyeli barındırmakta, bu alanların tamamında köklü değişimler yaşanmasına sebebiyet vermektedir. Cezbedici yapısıyla sosyal medya ve ilişkili dijital enstrümanların kullanımı, giderek artan bir oranla yaygınlaşmaktadır. 2022 yılına kadar akıllı telefon kullanımının yaklaşık 6.8 milyar insana ulaşması beklenmektedir (Heuvelde, 2017, 7). Dünya üzerinde yaklaşık 3 milyar sosyal medya kullanıcısı bulunmakta ve ortalama bir kullanıcı sosyal medya platformlarında günlük iki saatten fazla zaman harcamaktadır (Rashid - Kenner, 2019, 23). 2020 yılı içerisinde tüm dünyayı etkisi altına alan küresel pandeminin etkisiyle birlikte söz konusu ağın kullanımında meydana gelen artış göz önüne alındığında yakın gelecekte internet kullanımına bağlı olarak ortaya çıkabilecek problemlerin tespit edilmesi önem arz etmektedir.

İnternet ve sosyal medya kullanımı dünyaya koşut bir şekilde ülkemizde de artış eğilimindedir. Türkiye İstatistik Kurumu Hanehalkı Bilişim Teknolojileri Kullanım Araştırması sonuçlarına göre 2020 yılında 16-74 yaş grubundaki bireylerde internet kullanım oranının %79,0 olduğu bildirilmektedir. Bu oranın bir önceki yılda

%75,3 olduğu görülmektedir. Bu açıdan internet kullanımının giderek artan bir grafik sergilediği ifade edilebilir. Araştırmanın verilerine göre son üç ay içerisinde internet kullanıcılarının %80,2'sinin interneti sosyal medyada zaman geçirmek amacıyla kullanmaktadır. Ayrıca 16-24 yaş aralığındaki gençlerin internet kullanım oranının %91,8 olduğu görülmektedir (TÜİK, Erişim: 22 Mart 2021). İnternet kullanım oranının çok yüksek olduğu genç kitlenin sosyal medyada zaman geçirmeyi tercih etme nedenlerine yönelik gerçekleştirilen bir araştırmada katılımcıların sosyal medyayı en çok eğlence iletişim ve gündemi takip etmek amaçlarıyla kullandıkları tespit edilmiştir. Buna karşın kişilere ulaşmak, kişisel sunum ve bilgi paylaşmak ve insanları tanıma faktörlerinin ise sosyal medya kullanma motivasyonları açısından daha az belirleyici olduğu görülmektedir (Çömlekçi - Başol, 2019). Gençler arasında internetin daha çok sosyal medyada zaman geçirme; sosyal medyayı ise eğlence, iletişim ve gündemi takip etme amaçlı kullanıldığı düşünüldüğünde söz konusu mecranın bireylerin psiko-sosyal yaşamları üzerinde önemli bir rol üstlendiği ifade edilebilir. Bu noktada söz konusu sosyal medya mecralarının bireylere sunduğu içeriğin sınırları ve niteliği önem arz etmektedir.

Günümüzde ahlaki kayıtsızlık ile ilişkilendirilen bir değişken olarak sosyal medyanın aşırı kullanımı (Runions - Bak, 2015; Bussey vd., 2015; Parlangeli vd., 2019), sonuçları itibarıyla sadece belirli uygulamalar içerisinde zaman geçirme ile sınırlı kalmayıp dünyayı bir aplikasyonlar topluluğu olarak algılama, yaşamlarını sipariş edilmiş aplikasyonlar dizisi olarak ya da çoğu zaman, doğumdan ölüme kadar uzanan, tek bir aplikasyon olarak görme noktasına kadar varmaktadır (Gardner - Davis, 2013, 19). Sosyal medya içerisinde paylaşılan içerikler (metin, resim, video vb.), kullanılan semboller her ne kadar kısmi bir hareketlilik sağlasa da bireylerde sorumluluk hissi ortaya çıkarması açısından yetersiz görülmektedir. Bireysel ve sosyal sorumluluk duygusunun ortaya çıkması için aktif olarak sorumlu olan ve sorumlu olunan iki tarafın mevcudiyeti gerekmektedir (Kartopu vd., 2018, 468). Karşılıklı etkileşim sonucunda meydana gelen bu sorumluluk duygusunun ancak gerçek kişiliğin, toplumsal düzenin, hak ve sorumlulukların söz konusu olduğu bir yaşam alanında ortaya çıkması mümkündür. Bedenin olmadığı, kimliğin gölgelendiği, pasif bir konumda sadece parmaklar vasıtasıyla etkileşim kurulan bir sanal platform üzerinden sorumluluk hissini ortaya çıkması mümkün değildir. Taylor,

toplum açısından temel normatif prensibin toplum üyelerinin birbirlerinin ihtiyaçlarını gidermesi, birbirlerine yardım etmeleri; kısaca rasyonel ve sosyal ilişki kurabilen varlıklar gibi davranması olduğunu ifade etmektedir (Taylor, 2004, 12). Bu noktadan hareketle Geçer, sanal mekânda var olan bireylerden böyle bir istekte bulunmanın neredeyse imkânsız olduğunu belirterek sosyal medyada kişilerin ilişki kurdukları insanların, tıpkı kendileri gibi gayrişahsi bireyler olduklarını vurgulamaktadır (Geçer, 2020, 40). Sorumluluğun ahlakla ilgili bir kavram olduğu düşünüldüğünde (Erdem, 2009, 88) sorumluluk üretme açısından kısır bir alan olarak sosyal medya, ahlaki sorumluluk üstlenme noktasında kayıtsızlık meydana getirebilmektedir. Diğer yandan sosyal medya platformlarındaki aşırılıklar, gerçek yaşam ile sanal dünya arasındaki bağı aynı potada eritebilmektedir. Bu noktada sosyal medyada benimsenen tutum ve davranışların gerçek dünyaya taşınması mümkün hale gelmektedir. Dolayısıyla sosyal medya kullanımındaki aşırılıklar, bireyi gerçek hayatta ahlaki özne olarak kendisini topluma karşı sorumlu hissetmediği bir noktaya sürükleyebilmektedir.

Sosyal medya, ancak belirli sınırlar içerisinde içeriklerin yayın edilebildiği bir alandır. Bu açıdan ekrandaki içeriklerin, her zaman bireyin iradesi ile görünür olması mümkün değildir. Fakat istemsiz bir şekilde olsa da sergilenen içeriğin (bir çocuğun dilenme görüntüsü, yurtlarını terk etmek zorunda olan göçmenlerin serzenişi ya da bir doğal afet anı) cazibesi, çoğunlukla kişiyi bu içeriği takip etmeye maruz bırakmaktadır. Bireyin ahlaki bir özne olarak normalde tepki vereceği ya da prososyal davranışlar gerçekleştireceği problemlerin sosyal medya üzerinden sunulması, psikolojik düzlemde bir “yorgunluk” meydana getirebilmektedir. Bu durum belli bir süre sonra bireyi “etrafımız kontrol edemediğimiz olay ve durumlarla çevrili, o halde bizi aşan problemleri düzeltmek için neden zaman harcıyoruz ki?” şeklindeki bir bilinç haline itebilmektedir (Twenge, 2009, 192).

Sosyal medyada maruz kalınan gayriahlaki içeriklerin rutinleşmesi tıpkı savaş sırasında şiddet ve cinayetin rutinleşmesi sonucunda insanların savaşın dehşetli haline tepki vermeyi bırakması gibi bireyi ahlaki fail olarak tepkisiz bırakabilmektedir. Bunun sonucunda ise bireysel sorumluluk bilincinin azalmasına koşut olarak hem sosyal medya içerisinde hem de gerçek hayatta ahlaki kayıtsızlığın izlerine rastlanabilmektedir. İlgili bir çalışma olarak Bandura ve arkadaşları tarafından gerçekleştirilen araştırmada ahlaki kayıt-

sızlığın prososyal davranışlar sergileme ve öz eleştiri yapma konusunda ket vurucu bir faktör üstlenerek zararlı davranışlar sergilemeyi teşvik ettiği tespit edilmiştir (Bandura vd., 2001).

Ahlakiliğin doğası gereği metafizik bir kavrayışa dayandığını ifade eden Türker, bu kavrayışın zeminini, insanın kendisine ve varlığa ilişkin idrakinin oluşturduğunu belirtmektedir. (Türker, 2020, 15). Bu varoluşsal idrak alanlarından birisi de din kurumudur. Ahlaki özne olarak insan, benimsediği değerler ekseninde benliğini inşa etme kudretine sahiptir. Değerleri oluşturan en önemli kaynaklardan biri olarak din ise ahlakla ilişkili bir muhteva barındırmaktadır. Tanrı, insanın bireysel ve toplumsal çıkarlarını gözetken bir varlık olarak ahlak açısından temel bir referans noktasıdır (Evkuran, 2019, 241). Bu açıdan çoğu din, müntesiplerine yapması ve kaçınması gereken tutum ve davranışları bir sorumluluk bavulu içerisinde sunmakta; karşılığında ise ödül ve ceza vadetmektedir. Dini yaptırımlar, ahlaki yaptırımlar üzerinde belirleyicidir. Bir bireyin neyin doğru ya da yanlış olduğuna yönelik karar verdiği temeller, dini inançlarına bağlı olarak sistematik olarak değişmektedir. Bu açıdan dinlerin sunduğu ahlaki standartlar, inananlar açısından bağlayıcı bir muhteva barındırmaktadır. İnsanlar ne kadar dindar olursa, ahlaki kuralları göz ardı etme ve kararlarını salt faydacı bir bakış açısıyla değerlendirme konusunda o kadar daha az rahat davranmaktadır (Shariff, 2015, 108).

İlk dönem psikanaliz bakış açısı, temelde insanın bencil, anti-sosyal, cinselliğe ve saldırganlığa eğilimli bir varlık olduğu varsayımından hareketle ahlakın, toplumun eğitilmesi ve ehlileştirilmesi motivasyonu ile ortaya çıktığını iddia etmektedir. Freud, içgüdülerden vazgeçişinde barındıran sosyal bir örgütlenme biçiminin ilk örneği olarak ifade edilen totemik süreçleri, karşılıklı sorumlulukların ortaya çıktığı ve ahlakın temellerinin atıldığı temel bir safha olarak belirtmektedir (Freud, 2012, 113-114). Burada kaynağı insana nispet edilen üç önemli öge olan uygarlık, din ve ahlak alanlarının ortak bir zemine oturtulduğu ifade edilmektedir (Atsız, 2006, 104). Diğer taraftan Fromm saldırganlıkla ilgili olarak Freud ve Adler gibi isimlerin aşırı uçları temsil eden görüşlerinin asıl noktayı görmeyi engellediğini belirterek saldırganlığın insan yaşamındaki aşırı vurgusuna karşı çıkmakta; bunun yanında etki gücünü de önemli görmektedir. Bu bağlamda hümaniter din olarak ifade ettiği yapı içerisinde “sağlıklı toplum” hedefi doğrultusunda Fromm, modern toplumları dönüştürmeyi hedefleyen hümaniter bir ahlak mo-

deli geliştirmeyi hedeflemektedir (Atsız, 2006, 102). Hümanist psikolojinin ahlak anlayışına bakıldığında bireylerin gelişmeye müsait bir potansiyelle dünyaya geldikleri fikri üzerine inşa edildiği görülmektedir. Rogers ve Maslow gibi hümanist psikologlar, çocukların kendi değerlerini seçme ve kendi kararlarıyla hareket etmek suretiyle ahlaklı olmaları hususundaki tabii arzularını işaret etmektedir (Karaca, 2007, 71).

Fromm, ahlakın kaynağı ile ilgili olarak ahlaki özne olan insanın ahlaki standartları tek başına belirleyebileceğini vurgulamaktadır. Bu noktada insan akıl merkezli türetilen tüm öteki yargılar kadar geçerli olan değer yargıları verme ve bu tür yargıları kavrama yeteneğine sahiptir (Fromm, 1994, 15). Ahlakın kaynağı ile ilgili tartışmalar bir yana bırakılacak olursa herhangi bir dine inanan insanların, bu dinin iyi-kötü ayrımı ekseninde tutum ve davranışlarını belirlediği bir gerçeklik olarak ifade edilebilir. Bu açıdan dinlerin sunduğu ahlaki çerçevenin, bireyler açısından önemli bir motivasyon kaynağı olduğu net bir şekilde görülmektedir. Dinin insanlara sunduğu ahlaki zeminin, bireyleri karşılaştıkları sorunlara yönelik daha duyarlı olmaya sevk ettiği; bu bağlamda dini yaşamında merkezi bir konuma yerleştiren bireylerin toplum içerisinde sorumluluk sahibi kişilikler olarak yer aldıkları belirtilmektedir (Kartopu vd., 2018, 469).

Dinler açısından düşünüldüğünde ahiret yaptırımı, ahlaki davranmanın gerekçesi olarak teklif edilmiş hususlardan biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu çerçevede İslam filozofları, Aristocu mutluluk merkezli ahlak anlayışı ile ahiret inancı fikrini birleştirerek dünya ve ahiret saadeti kavramlarıyla olguyu açıklama yoluna gitmişlerdir (Özturan, 2015, 183). Yani ahlaki olana yönelmek hem bu dünya hem de ahiret hayatı açısından önemli bir kriter olarak görülmektedir. İslam dini açısından düşünüldüğünde ahlak, sadece insanların kendi mutluluklarını hedefleyerek yöneldikleri bir olgu olmayıp topluma ve insanlığa yönelik ödev ve sorumlulukların yer aldığı geniş bir alanda kendini göstermektedir (Aydın - Bekiryazıcı, 2011, 142).

Din ve ahlak arasındaki kompleks ilişki, her iki alanın birbirleriyle kesişen alanlarının çokluğundan kaynaklanmaktadır (Yılmaz - Bahçekapılı, 2015). Tanrının varlığına inanan bir insanın dini ve ahlaki tecrübeleri, bağımsız parçalar olmaktan ziyade birbiriyle iç içe bulunmaktadır. Bu açıdan bağlandığı dinin gereğince ahlaka

uygun tutum ve davranışlarda bulunmaya çalışan birey açısından ahlaklı olmak, inandığı dinin doğal bir sonucudur. Buna göre ideal bir dindarlık formuna sahip bireylerin ahlak kurallarını hiçe saymasının mümkün olmadığı vurgulanmaktadır (Aydın, 1991, 220). Kendisini dindar olarak algılayan bireyin ahlaki düzlemde sorumluluk alanı içerisinde bulunan herhangi bir probleme yönelik kayıtsız kalması dinin beklentileri ile çelişiklik arz edecektir.

Araştırmanın Metodolojisi

Araştırmanın Amacı

Günümüzde ahlaki kayıtsızlığa yönelik eleştirilerin odağında gençlerin bulunduğu gözlenmektedir (Turan, 2013; Çınar, 2019; Atak, 2020). Gençlerin ilgi alanındaki değişkenlerden biri olarak sosyal medya kullanımı, ahlakla ilgili problemler dahil birçok psiko-sosyal problemin ortaya çıkışında etken bir faktördür. Diğer taraftan din ve ahlak arasındaki sıkı ilişki düşünüldüğünde dindarlığın ahlaki kayıtsızlığa yönelik set çekici bir faktör olduğu ifade edilebilir. Bu kapsamda mevcut araştırmanın amacı ergenlerde sosyal medya bağımlılığı, dindarlık ve ahlaki kayıtsızlık arasındaki ilişkiyi irdelemektedir. Ahlaki kayıtsızlık üzerinde sosyal medya kullanımı ve dindarlığın; ayrıca dindarlığın sosyal medya kullanımı üzerindeki yordama gücünü ortaya çıkarmak, araştırmanın diğer bir amacı olarak ifade edilebilir.

890 | db

Araştırmanın Hipotezleri

H₁ Sosyal medya bağımlılığı ile ahlaki kayıtsızlık arasında pozitif yönde ilişki vardır.

H₂ Sosyal medya bağımlılığı ile bireysel dindarlık arasında anlamlı ilişki yoktur.

H₃ Bireysel dindarlık ile ahlaki kayıtsızlık arasında negatif yönde ilişki vardır.

H₄ Dini ibadetler ile ahlaki kayıtsızlık arasında negatif yönde ilişki vardır.

H₅ Sosyal medya bağımlılığı, ahlaki kayıtsızlığı yordamaktadır.

H₆ Bireysel dindarlık, ahlaki kayıtsızlığı yordamaktadır.

H₇ Dini ibadetler, ahlaki kayıtsızlığı yordamaktadır.

Yöntem

Bu çalışmada araştırma amacına uygun olarak nicel araştırma yöntemlerinden tarama modeli kullanılmıştır. Konu etrafında yapılan çalışmalardan elde edilen bilgiler, araştırmanın teorik arka planını destekleyerek yorum-tartışma kısmında karşılaştırma olanağı tanımıştır. Tarama yönteminde değişkenler arasındaki ilişkiler istatistikî olarak analiz edilmiştir. Çalışmada birden fazla değişken olduğundan tarama modellerinden ilişkisel tarama metoduna başvurulmuştur. Maliyet ve zaman açısından evreni oluşturan bireylerin tamamına ulaşmanın mümkün olmaması nedeni ile örnekleme yöntemleri içerisinde muhatap kitlenin örnekleme dahil edilebileceği kolayda örnekleme yöntemi kullanılmıştır.

Örneklemin Nitelikleri

Çalışmanın örnekleme gönüllü olarak 415 kişi katılmıştır. Ankete katılan bireylerin 89'u (%21,4) erkek iken 326'sı (%78,6) kadındır. Örneklemin yaş aralığı 13 ile 18 arasında değişirken; ikamet yerlerine bakıldığında katılımcıların 109'u (%26,3) köyde, 148'i (%35,7) ilçede, 158'i (%38,1) ise şehirde yaşamını sürdürmüştür. Sosyo-ekonomik düzeyi gösteren verilerde bireylerin 41'i (%9,9) düşük, 338'i (%81,4) orta ve 36'sı (%8,7) yüksek gelir sahibi olduğunu ifade etmiştir.

Verilerin Toplanması ve Analizi

Mevcut araştırma, katılımcılardan veri toplanmasını gerekli kılan nicel bir araştırma olması nedeniyle etik kurul izni gerektiren araştırmalar kategorisinde yer almaktadır. Bu açıdan gerekli görülen Etik kurul izni, Gümüşhane Üniversitesi Etik Kurul Komisyonu tarafından temin edilmiştir.

Araştırma için gerekli veriler konu ile ilgili literatürün taranması sonucunda oluşturulan anket formu ile toplanmıştır. Tüm dünyayı etkileyen koronavirüs salgını nedeni ile hazırlanan anket formunun örnekleme yüz yüze uygulanması mümkün olmadığı için anket formu GoogleForms üzerinden çevrim içi olarak ulaştırılmıştır. Çevrim içi olarak hazırlanan anket formunun linki, araştırma ile ilgili bilgi verilerek çevrim içi platformlarda paylaşılmıştır. Örnekleme dâhil olan kişiler, onam formunu okuyarak gönüllülük ve rıza es-

sına göre çalışmaya dâhil olmuştur. Yapılan birkaç düzeltme sonrasında son halini alan anket formu GoogleForms üzerinden 03.02.2020-11.03.2020 tarihleri arasında katılımcıların doldurabilmesi için açık bırakılmıştır. Bu süre zarfında anketi 424 katılımcı doldurmuş ancak 9 katılımcı anketin bazı sorularını boş bıraktığı için veri toplama süreci sonrasında 415 katılımcıya ait veriler analize dahil edilmiştir. Daha önce yapılan çalışmalarda belirtildiği üzere, 100.000'den daha fazla örnekleme sahip evrenin olduğu araştırmalarda 384 örnekleme yeterli olduğu için (Altunışık vd., 2010, 135) mevcut araştırmada elde edilen örnekleme sayısının da yeterli düzeyde olduğu grlmştir. Kabul edilen 415 katılımcıdan elde edilen verilerin analizinde SPSS 21 programından faydalanılmıştır. Bulguların ortaya çıkmasında korelasyon ve regresyon testlerine, ölçek ve örneklemin niteliklerinin ortaya çıkmasında betimsel analize başvurulmuştur.

Veri Toplama Araçları ve Güvenilirlik Analizi

Kişisel Bilgi Formu: Araştırmada ele alınması gerekli görülen sosyo-demografik değişkenlere ilişkin bilgi toplamak amacıyla hazırlanan kişisel bilgi formu kullanılmıştır. Bu kısımda cinsiyet, yaş, ikamet yeri ve sosyo-ekonomik düzeye ilişkin sorular yer almaktadır.

Ahlaki Kayıtsızlık leği: Bandura ve arkadaşları tarafından geliştirilen; Türkçe'ye uyarlaması Birben ve Bacanlı (2017) tarafından gerçekleştirilen Ahlaki Kayıtsızlık leği (AK) 32 madde ve 8 boyuttan (ahlaki meşrulaştırma, iyimser etiketleme, avantajlı karşılaştırma, sorumluluğun yayılması, sorumluluğun stlenilmemesi, olumsuz sonuçları çarpıtma, insandışılaştırma, mağduru suçlama) müteşekkildir. 3'l likert tipinde ölçüm yapan ilgili ölçekten alınan puanlar yükseldikçe ahlaki kayıtsızlık düzeyi de artmaktadır.

Sosyal Medya Kullanım Bozukluğu leği: Van den Eijnden, Lemmens ve Valkenburg tarafından geliştirilen; Sarıçam ve Adam Karduz tarafından Türkçe'ye uyarlanan SMKBO, 9 madde ve tek boyuttan müteşekkildir. Ölçek "0=Hibir zaman" ile "7=Gnde

40 kereden fazla” arasında 8’li derecelendirmeye sahip olup; ölçekten 0-63 arasında puanlar alınmaktadır. Ters maddesi bulunmayan ölçeğin psikometrik özelliklerinin kabul edilebilir düzeyde olduğu görülmektedir (Sarıçam - Karduz, 2018). Bu çalışmada ilgili ölçeğin Cronbach’s Alpha değeri ,887 olarak tespit edilmiştir. Literatüre bakıldığında “sosyal medya kullanım bozukluğu” ile “sosyal medya bağımlılığı” ifadelerinin eş anlamlı olarak kullanıldığı görülmektedir. Bu çalışmada daha çok “sosyal medya bağımlılığı” ifadesinin kullanımı tercih edilmiştir.

Dindarlık ve Dini İbadet Ölçekleri: Dindarlığın ölçümünde bireysel dindarlık ve dini ibadet ölçekleri kullanılmıştır. Bireysel dindarlık ölçeği, Zagumny vd. tarafından geliştirilmiş; Ayten tarafından Türkçe’ye uyarlanmıştır. Ölçek 6 madde ve tek boyuttan oluşmaktadır. 5’li Likert tipine göre düzenlenen ölçekte ters madde bulunmamaktadır (Ayten, 2012). Mevcut çalışmada bireysel dindarlık ölçeğinin Cronbach’s Alpha değeri ,854 olarak tespit edilmiştir. Ayten tarafından geliştirilen dini ibadet ölçeği ise 4 madde ve tek boyuttan oluşmakta olup 5’li likert tipinde tasarlanmıştır (Ayten, 2013). Ters maddesi bulunmayan dini ibadet ölçeğinin mevcut çalışmada Cronbach’s Alpha değeri ,555 olarak tespit edilmiştir.

db | 893

Bir araştırmada kullanılan ölçeklerin güvenilirlik seviyesini belirlemek için kullanılan testlerden biri de Cronbach Alpha testidir. Cronbach Alpha katsayısının 0,40’dan düşük olması, ölçme aracının güvenilir olmadığını göstermektedir (Yıldırım, 2017, 170; Can, 2019, 391). Araştırmada elde edilen veriler, SPSS 21 analiz programında güvenilirlik analizine tabi tutulmuştur. Mevcut araştırmada yapılan analiz sonuçlarından elde edilen değerlere bakıldığında tüm ölçeklerin farklı düzeylerde güvenilir olduğu ifade edilebilir. Ayrıca araştırmada kullanılan veri setinin normal dağılım gösterip göstermediğini belirlemek için Skewness ve Kurtosis değerlerinin hesaplanması gerekmektedir (Morgan vd., 2011, 57). Bu çerçevede ölçeklerin kabul edilebilir değerlerinin 2 ile -2 arasında olması gerekmektedir (Tabachnick - Fidell, 2013, 79-83). Buna göre veri setinin Skewness ve Kurtosis değerleri hesaplanarak kullanılan ölçeklerin normal dağılım sergilediği görülerek analizlerde parametrik testlerin kullanılmasına karar verilmiştir.

Bulguların Çözümlemesi

Korelasyon İlişkileri

Tablo 1. Korelasyon Matrisi (Pearson Korelasyon Testi)

Değişkenler	1	2	3	4
1. Ahlaki Kayıtsızlık	1			
2. Sosyal Medya Bağımlılığı	,186**	2		
3. Dindarlık	-,158**	-,085	3	
4. İbadet	-,124*	-,079	,531**	4
Toplam	415			

*p<.05, **p<.01, ***p<.001.

Tablo 1 ahlaki kayıtsızlık düzeyleri ile sosyal medya bağımlılığı, dindarlık ve dini ibadet düzeyleri arasındaki korelasyonel ilişkiyi göstermektedir. Araştırmanın “ H_1 Sosyal medya bağımlılığı ile ahlaki kayıtsızlık arasında pozitif yönde ilişki vardır”, “ H_2 Sosyal medya bağımlılığı ile bireysel dindarlık arasında anlamlı ilişki yoktur”, “ H_3 Bireysel dindarlık ile ahlaki kayıtsızlık arasında negatif yönde ilişki vardır”, “ H_4 Dini ibadetler ile ahlaki kayıtsızlık arasında negatif yönde ilişki vardır”, hipotezleri bu başlık altında irdelenmiştir.

Tablo 1’e bakıldığında bireysel dindarlık ile ahlaki kayıtsızlık ($r_{(415)} = -,158$; $p < 0,01$) arasında; dini ibadetler ile ahlaki kayıtsızlık ($r_{(415)} = -,124$; $p < 0,05$) arasında negatif yönde ve anlamlı düzeyde ilişki olduğu görülmektedir. Sosyal medya bağımlılığı ile ahlaki kayıtsızlık ($r_{(415)} = ,186$; $p < 0,01$) arasında ise pozitif yönde ve anlamlı düzeyde ilişki olduğu tespit edilmiştir.

Regresyon İlişkileri

Tablo 2. Regresyon Ağırlıkları

Değişkenler	Std. C. (β)	Std. Er.	t	p
Bireysel dindarlık---> Ahlaki Kayıtsızlık	-,045	,022	-2,089	,037*
Dini ibadetler---> Ahlaki Kayıtsızlık	-,036	,043	-,846	,398
Sosyal Medya kb ---> Ahlaki Kayıtsızlık	,027	,008	3,573	***
Toplam	415			

*** p < 0.001 (2-tailed), * p < 0,05.

Tablo 2 araştırmanın değişkenleri arasındaki regresyon ilişkilerini göstermektedir. Regresyon analizi neden-sonuç ilişkisine bağlı olarak, bağımsız değişkenin, bağımlı değişken üzerindeki etkisini açıklamaya imkan vermektedir. Bu doğrultuda çalışmanın “ H_5 Sosyal medya bağımlılığı, ahlaki kayıtsızlığı yordamaktadır” “ H_6 Bireysel

dindarlık, ahlaki kayıtsızlığı yordamaktadır”, “H₇ Dini ibadetler, ahlaki kayıtsızlığı yordamaktadır”, hipotezleri bu başlık altında irdelemiştir.

Tablo 2’de görüldüğü üzere ahlaki kayıtsızlık ile bireysel dindarlık ve sosyal medya bağımlılığı arasında anlamlı ilişki vardır. Buna göre ahlaki kayıtsızlık üzerinde bireysel dindarlığın ($\beta=-,045$; $p<0,05$) negatif yönde; sosyal medya bağımlılığının ise ($\beta=,027$; $p<0,001$) pozitif yönde etkisi vardır. Sosyal medya bağımlılığı ahlaki kayıtsızlığın %3’ünü açıklamaktadır. Bireysel dindarlık ise ahlaki kayıtsızlığın %2’sini açıklamaktadır. Araştırmada sosyal medya kullanımı ahlaki kayıtsızlık açısından daha yordayıcı bir faktör olarak belirmektedir.

Tartışma

“H₁ Sosyal medya bağımlılığı ile ahlaki kayıtsızlık arasında pozitif yönde ilişki vardır” ve “H₅ Sosyal medya bağımlılığı, ahlaki kayıtsızlığı yordamaktadır” hipotezleri doğrulanmıştır.

Tüm cazibesıyla özellikle gençler üzerinde etkili bir mecra olan sosyal medya ve ilişkili dijital enstrümanların kullanımı, özellikle yüz yüze iletişimin risk arz ettiği pandemi dönemi içerisinde artan bir oranla yaygınlaşmaktadır. Bu noktada sosyal medya bağımlılığı ya da sosyal medya kullanım bozukluğu, kullanıcıları birçok yönden etkisi altına alan bireysel/toplumsal bir problem olarak karşımıza çıkmaktadır. Fakat söz konusu sosyal medya alanı, suni bir gerçeklik sunması bakımından özünde bir çarpıklık barındırmaktadır. Gerçek dünyada kişileri tüm çıplaklığıyla çevreleyen toplumsallık hissini sanal mekanda ortadan kayborduğu; bedeninin bu mekanda temsil edilmesinin toplumsallıktan tümüyle bağımsız bir alanda ortaya çıktığı ifade edilmektedir (Geçer, 2020, 42).

Sosyal medya, gerçek hayatta karşılığı bulunmayan bir özgürlük ortamı sunmaktadır. Söz konusu özgürlük hissi, gözlerden uzak bir ortamda bireyi çok daha cesur kılmaktadır. Ayrıca bu özgürlük duygusunun, ahlaki olarak hiçbir kayda bağlı olmama durumunun, sanal mekan içerisinde bireyi cezbediği ifade edilerek gayrişahsi bir öznellik içinde test edilen özgürlük alanlarının, aynı zamanda toplumsallığın normatif yönüne bir karşı çıkma ve meydan okuma duygusu verebileceği belirtilmektedir (Geçer, 2020, 42).

Sosyal medya, özellikle gençlere kendilerine parıltılı bir kimlik inşa etmek için zaman, mekan, imkan ve araç sunmaktadır. Aynı zamanda birey, şaşkınlıkla inşa ettiği yapay kişiliği bu platform üzerinden başkalarının izleyeceği ve tepki vereceği bir izleyici kitesine takdim etmektedir (Gardner - Davis, 2013, 81). Diğer taraftan kimliğini dilediği zaman gölgeleme hakkına sahip olan kullanıcıların bu mecrada gerçekleştirdikleri tüm faaliyetler, gelişim karakteristiklerine uygun bir ortamda, toplumsal baskının söz konusu olmadığı bir tercih alanında icra edilmektedir. Bu noktada sosyal medya kullanımıyla ilgili aşırılıkların (uzun zaman geçirme, sıra dışı arkadaşlıklar ve takipleşmeler, gayriahlaki içeriklere maruz kalma vb.) gerçek hayata bir şekilde yansımaları kaçınılmazdır. Nitekim gerçek kişiliğin, değerlerin, toplumsal beklentilerin, ahlaki standartların bir kenara bırakılarak sanal bir ortamda uzun süreli zaman geçirme, gerçek hayata dönüş sürecinde birtakım problemlere sebebiyet verebilmektedir.

Sosyal medya içerisinde uyarıcıların sürekliliği, bireyleri zorla tepki veremez bir pozisyona sürükleyerek sadece çok güçlü niteliklere sahip toplumsal, enformasyonel uyarıcılarla ilgilenmeye yol açmaktadır. Toplumsal tonlaması yüksek uyarıları yanlış yerde kullanmak ya da ahlaki panik havası oluşturmak, gerçekten ahlaki bir problem söz konusu olduğunda başkalarından beklenen hızlı ve yeterli tepkinin ortaya çıkışını engellemektedir (Bauman - Donskis, 2020, 52). Sosyal medyanın sürekli olarak ahlaka aykırı muhtevaları insanların “gözüne sokması”, bireylerde söz konusu problem alanına yönelik bir “rutinleşme” meydana getirmektedir. Uyarıcıların çokluğu ve ahlaki panik havası, birlikte asıl ahlaki olanı bulanık hale getirmekte; bu durum ise ahlaki kayıtsızlığı tetiklemektedir. Elde edilen bulgular da bu durumu desteklemektedir.

Sosyal medya kullanımı ile ahlaki kayıtsızlık ilişkisini konu edinen çalışmaların çok sınırlı olduğu görülmektedir. Problemleri sosyal medya kullanımının daha çok ruh sağlığına yönelik olumsuz etkisi çerçevesinde ele alındığı gözlenmektedir (Labrague, 2014; Settanni vd., 2018; Lozano Blasco vd., 2020). Mevcut araştırmayı destekleyici olarak liseli öğrencilerle yapılan bir araştırmada sosyal medya bağımlılığının öğrencilerin akademik performansları ve ahlaki kayıtsızlık düzeyleri üzerinde olumsuz etkiye sahip olduğu tespit edilmiştir (Ralasari vd., 2020).

“H₂ Sosyal medya bağımlılığı ile bireysel dindarlık arasında anlamlı ilişki yoktur” hipotezi doğrulanmıştır.

Kendilerini muhafazakâr olarak nitelendiren kesimlerin popüler kültür aracı olarak sosyal medyayı kullanmalarının, “sosyal medya dindarlığı” olarak ifade edilen yeni bir dindarlık türü meydana getirdiği belirtilmektedir. Buna göre bireylerin dinle ilgili olarak benimsedikleri algı ve söylemler, sosyal medya üzerinden yeniden şekillenmekte; “dijital din”, geleneksel dini yeniden üretmektedir (Utma, 2019, 901). Bu açıdan kendisini dindar olarak algılayan bireylerin sosyal medyada varlıklarını devam ettirme girişimlerine bakıldığında dindarlığın bu mecraayı kullanmayı engelleyici bir faktör olmadığı gözlenmektedir.

Sosyal medya içerisinde muhafazakar ahlakın tahakkuku, mahremiyet anlayışını farklı bir formda ortaya çıkarmaktadır. Sanal mekan içerisinde muhafazakar ahlak sınırlarının belirlediği mahrem alanın, karşılaşılan yeni durumlar karşısında kendi katılıklarının toplumsal belirleyici üstünlüğünü kaybederek, diğer birçoğunun yanında, “belirlenen” bir olguya dönüştüğü ifade edilmektedir (Geçer, 2020, 82). Dindarların sosyal medya içerisindeki varlıkları bir problem olmaktan ziyade yeni bir form içerisinde ortaya çıkan bir ara alan olarak görülebilir. Nitekim sosyal medya kullanımı açısından kendisini dindar olarak algılayanların sosyal medya mecralarında maruz kaldığı içerik, kısmi rötuşlar dışında benzer görünmektedir. Dolayısıyla dindarlığın sosyal medya kullanımı açısından belirleyici bir kriter olmadığı ifade edilebilir. Nitekim mevcut araştırmadan elde edilen bulgular da bu durumu desteklemektedir. Buna göre sosyal medya bağımlılığı ile dindarlık arasında anlamlılık düzeyinde herhangi bir ilişki tespit edilememiştir. Dindarlığın sosyal medya üzerindeki görünümü ile ilgili yapılan bir araştırmada sosyal medya üzerinden sunulan dijital dinin, geleneksel din olgusunun maneviyatçı etkisini zayıflatma ve dini politize etme yoluyla geleneksel anlamdaki dini yozlaştırdığı tespit edilmiştir (Gezginci - Işıklı, 2018, 130). Korkmaz ve Bodur tarafından gerçekleştirilen bir çalışmada dindarlık ile sosyal medya kullanımı arasında herhangi bir ilişki bulunamamıştır (Korkmaz - Bodur, 2017). Turan tarafından gerçekleştirilen araştırmaya bakıldığında dindarlık ile benlik odaklı doyumlar arasında anlamlı düzeyde bir ilişki olmadığı görülmektedir (Turan, 2018). Başka bir araştırmada bireylerin kendi resimlerini bulunduğu görselleri paylaşma davranışlarında, mahremiyet ve dindarlık düzeyleri açısından anlamlı bir farklılaşma ol-

madığı tespit edilmiştir (Kocagöz vd., 2020). Sosyal medya ya da problemlerle internet kullanımı ile dindarlık arasındaki ilişkiye yönelik farklı yönde bulgular elde edilen çalışmalar da söz konusudur. Yalnızlık, dini başa çıkma, dindarlık, hayat memnuniyeti ve sosyal medya kullanımı arasındaki ilişkilerin ele alındığı bir araştırmada dindarlık algısı ile yalnızlık, olumsuz dini başa çıkma, sosyal medya görünürlük düzeyi ve kullanılan sosyal medya sayısı arasında negatif yönde bir ilişki tespit edilmiştir (Turan, 2018). Korkmaz tarafından gerçekleştirilen bir araştırmada dindarlık ile siber zorbalık/mağduriyet ve problemlerle internet kullanımı arasında negatif yönde korelasyon ilişkisi olduğu; ayrıca dindarlığın siber zorbalık/mağduriyet ve problemlerle internet kullanımını yordadığı tespit edilmiştir (Korkmaz, 2019). Başka bir çalışmada, sosyal medya ihlallerinin depresyon, anksiyete ve stres ile pozitif yönde; manevi iyi oluş ve manevi iyi oluşun öz-yeterlik boyutu ile negatif yönde anlamlı bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca manevi iyi oluşun öz-yeterlik boyutunun sosyal medya ihlalleri ile psikolojik stres arasında kısmi aracılık rolü üstlendiği görülmektedir (Wood vd., 2016). Dindarlık ile sosyal medya tutumları arasındaki ilişkiyi konu edinen başka çalışmalar da mevcuttur (Oyman, 2016; Ulusal, 2019).

“H₃ Bireysel dindarlık ile ahlaki kayıtsızlık arasında negatif yönde ilişki vardır” ve “H₄ Dini ibadetler ile ahlaki kayıtsızlık arasında negatif yönde ilişki vardır” hipotezleri doğrulanmıştır. Buna göre bireysel dindarlık ve dini ibadet düzeylerindeki artışa karşılık bireylerin ahlaki kayıtsızlık düzeylerinde düşüş meydana gelmektedir.

İnsanın iradesiyle gerçekleştirdiği eylemler yapıldıkları zamana, mekana ve diğer şartlara bağlı kalmaksızın değer yüküdür. Dolayısıyla irade ile icra edilen tüm fiillerin bir şekilde ahlaka konu olması kaçınılmazdır (Türker, 2020, 28). Bu bağlamda davranışları belirleyen temel değer alanlarının başında ahlak gelmektedir. Davranış sergileyen irade sahibi bireyin en temel düşüncesi nihayetinde iyi ve kötü yüklemeleridir. Bir davranışın iyi mi ya da kötü mü olduğunu belirleyen bilişsel ve duygusal zemini ise ahlak oluşturmaktadır. Bu çerçevede insanı kapsayan her türlü davranışın bir şekilde ahlak kategorisi içerisinde değerlendirilmesi kaçınılmazdır.

İnsanın ahlaki iyi ve kötüyü din aracılığıyla edindiği iddiası bir yana dinin ahlaki davranışları icra etme noktasında ciddi bir motivasyon ürettiği bir gerçeklik olarak karşımıza çıkmaktadır. İlgili

olarak Allport, destekleyici bir dini yaşantı olmaksızın, ahlaki gelişim sürecinde sürekliliğin sağlanamayacağını vurgulamaktadır (Holm, 2018). Dinin ahlaki olana yönelme konusundaki motivasyonu ise müntesiplerine yüklediği sorumluluk aracılığıyla gerçekleşmektedir. Ahlaki sorumluluğun bilincinde olmayan ya da bu bilinçte meydana gelen sapmalar olarak ifade edilen ahlaki kayıtsızlık ise, sorumluluk ve farkındalık olgularını dinamik bir şekilde barındıran dindarlık ile ilişkili bir kavramdır.

İslam dini açısından yeryüzünde sorumluluk duygusu taşıyan tek varlık olarak insan, diğer varlıklardan ayrı olarak akıl ve iradeye sahip olan, kendine özgü inancı, değer yargıları ve yaşam tarzı bulunan özgün bir kişiliktir. Bu yapısıyla inanan birey dini, ahlaki, toplumsal ve hukuki açıdan doğru yolu seçmesi açısından sorumlu tutulmaktadır (Yıldız, 2009, 37/380-382). Kur'an-ı Kerim'e bakıldığında insanın iyilik ve kötülük yapma kabiliyetine sahip olduğu (Şems, 91/7-10); başkasının günahını yüklenemeyeceği (Necm, 53/38); gücünün yeteceği ile sorumlu tutulduğu (A'raf, 7/42); iyilik ve kötülük yapma açısından ayrıldığı (Mü'min 40/58; Fussilet, 41/46) konuları ile ilgili ayetler, bireysel sorumluluk alanlarına işaret etmektedir. Bu noktada inanan birey, iyiliğin emredilmesi kötülüğün ise yasaklanması konusunda proaktif bir misyon üstlenmektedir. Bu açıdan ahlaki fail olarak dindarların problem içeren davranışlara yönelik kayıtsız kalmaları, dinin yüklediği sorumluluk bilincine aykırı bir durumdur. Mevcut araştırmadan elde edilen bulgulara bakıldığında teorik düzeyde ifade edilenlerin istatistiki olarak desteklendiği görülmektedir. Nitekim bireysel dindarlık ve dini ibadet düzeyleri ahlaki kayıtsızlık düzeyleri arasında negatif yönde anlamlı ilişki bulunmaktadır. Söz konusu değişkenleri kapsayan regresyon analizi sonuçlarına bakıldığında ise araştırmamızın H_6 isimli "Bireysel dindarlık, ahlaki kayıtsızlığı yordamaktadır" hipotezi doğrulanırken; sadece H_7 isimli "Dini ibadetler, ahlaki kayıtsızlığı yordamaktadır" hipotezi doğrulanmamıştır. H_6 isimli hipotezin anlamlılık düzeyine ulaşmadığı görülse de aralarındaki ilişkinin negatif yönde olması manidar gözükmemektedir. Bu çerçevede yapılan analizler sonucunda bireysel dindarlığın ve dini ibadetlerin ahlaki kayıtsızlığı azaltıcı bir misyona sahip olduğu ifade edilebilir. Konu etrafında gerçekleştirilen çalışmalara bakıldığında genellikle dindarlık ile ahlaki değerler arasında anlamlı ilişkiler olduğu görülmektedir. Ahlaki kayıtsızlık, umut ve maneviyat arasındaki ilişkiyi ele alan bir çalışmada, umut ve iç güdümlü dindarlık ile ahlaki ka-

yıtsızlık arasında anlamlılık düzeyinde ilişki olduğu tespit edilmiştir (Mensch, 2016). Desmond ve arkadaşları tarafından gerçekleştirilen bir araştırmada dindarlık ile ahlaki değerler arasında karşılıklı bir ilişkinin olduğu vurgulanmaktadır. Buna göre dindarlığın ahlaki değerleri güçlendirme potansiyeline sahip olduğu; aynı zamanda güçlü ahlaki değerlere sahip bireylerin de dinle ilgili organizasyonlara katılmaya daha eğilimli oldukları ifade edilmektedir (Desmond vd., 2008) . Shariff tarafından gerçekleştirilen bir araştırmada dinin hem ahlaki karar verme hem de ahlaki davranışı etkilediği yönünde bulgular elde etmiştir (Shariff, 2015). Lise öğrencilerinin dini inanç ve ahlaki olgunlaşma ile problemlerini internet kullanımları arasındaki ilişkiyi ele alan bir araştırmada, ahlaki olgunluğun problemlerini internet kullanımının önemli bir yordayıcısı olduğu; ayrıca dini inanç ile problemlerini internet kullanımı arasında anlamlı bir ilişkinin olmadığı tespit edilmiştir (Ekşi - Çiftçi, 2017).

Aile işlevselliği ve ahlaki kayıtsızlık arasındaki ilişkide dindarlığın aracılık rolünü araştırmayı hedefleyen bir çalışmada, aile işlevselliği (aile üyeleri arasındaki ilişki ve etkileşim) ile dindarlık arasında pozitif yönde; dindarlık ile ahlaki kayıtsızlık arasında ise negatif yönde bir ilişki olduğu görülmektedir. Ayrıca dindarlığın aile işlevselliği ile ahlaki kayıtsızlık arasında tam aracılık rolü üstlendiği tespit edilmiştir (Yudhani vd., 2020). Başka bir çalışmada ahlaki gelişim ile bir kutsal kitaba inanç arasında pozitif yönde anlamlı ilişki tespit edilmiştir (Brown - Annis, 1978). Furrow ve arkadaşları tarafından gerçekleştirilen bir araştırmada ise kendisini dindar olarak algılayan bireylerin daha yüksek düzeyde sosyal sermaye kaynakları bildirdikleri ve ergen dindarlığının ahlaki sonuçlar üzerindeki etkisinin sosyal sermaye kaynakları aracılığıyla gerçekleştiği tespit edilmiştir (Furrow vd., 2004). Ahlaki gelişim ve dindarlık arasındaki ilişkiye yönelik az sayıda da olsa farklı sonuçlar elde eden çalışmalar mevcuttur. Örneğin üniversiteli öğrenciler ile gerçekleştirilen bir araştırmada ahlaki gelişim düzeyi ile dini tutum, duygu ve dini görevlere bağlılık arasında negatif yönde anlamlı ilişki tespit edilmiştir (Ahmadi vd., 2013). Konu etrafında yapılan çalışmalar birlikte değerlendirildiğinde sosyal medya bağımlılığı ve dindarlığın ahlaki kayıtsızlığı zıt kutuplarda yordayan iki değişken olduğu net bir şekilde görülmektedir.

Sonuç ve Öneriler

Bu araştırmada sosyal medya bağımlılığı, dindarlık ve ahlaki kayıtsızlık arasındaki ilişki incelenmiştir. Yapılan analizler sonucunda ilgili değişkenler arasında istatistiki olarak anlamlı ilişkiler tespit edilmiştir. Buna göre araştırmanın temel değişkenleri arasındaki ilişkileri incelemek üzere yapılan korelasyon ve regresyon analizleri sonucunda sosyal medya bağımlılığı ile ahlaki kayıtsızlık arasında pozitif yönde ilişki bulunduğu; sosyal medya bağımlılığının ahlaki kayıtsızlığı yordadığı tespit edilmiştir. Ayrıca sosyal medya bağımlılığı ile bireysel dindarlık arasında beklenildiği üzere anlamlı ilişki söz konusu değildir. Son olarak bireysel dindarlık ve dini ibadetler ile ahlaki kayıtsızlık arasında negatif yönde ilişki bulunduğu; ayrıca bireysel dindarlığın ahlaki kayıtsızlığı yordadığı tespit edilmiştir. Bu araştırmadan elde edilen sonuçlara topluca bakıldığında aşırı sosyal medya kullanımının ahlaki konulara yönelik ilgide azalma meydana getirdiği görülmektedir. Araştırmada, özellikle pandemi sürecinde artan kullanım süresine bağlı olarak sosyal medyanın gençlere suni bir gerçeklik ve özgürlük alanı sunması, uyarıcıların sürekliliği ve buna bağlı olarak problem alanlarının rutinleşmesi, bu mecrada toplumsallık hissinin ortadan kalkması ve ahlaki olarak hiçbir kayda bağlı olmama durumu gibi etkenler, ahlaki kayıtsızlık ile ilişkili olarak irdelenmiştir. Dindarlığın ahlaki kayıtsızlıkla negatif yönlü ilişkisi ise dinin ahlaki olanı tercih etme yönündeki motive edici gücü, ahlaki gelişim sürecinde sürekliliği sağlamadaki rolü, inananlarına yüklediği sorumluluk duygusu ve irade gücü bağlamında açıklanmıştır. Genel olarak araştırmadan elde edilen verilere bakıldığında temel hipotezlerin desteklendiği görülmektedir. Bu çerçevede teorik düzlemde iddia edilenlerin ampirik bulgular tarafından desteklendiği ifade edilebilir. Bu konu etrafında farklı örneklem gruplarıyla yapılacak çalışmalar, araştırmaya farklı bakış açıları sağlayabilir. Çalışma esnasında birçok değişkenle ilişkili olduğu görülen ahlaki kayıtsızlık, saldırganlık, prososyallik ya da kişilik gibi konularla irdelenmeye müsait bir zemin barındırmaktadır. Ayrıca ilgili değişkenlerin nitel araştırma modelleri kullanılarak ele alınması, daha sonra yapılacak çalışmalara ışık tutabilir.

KAYNAKÇA

- Ahmadi, Wahid vd. The 3rd World Conference on Psychology, Counseling and Guidance, WCPCG-2012. "The Relationships Among Moral Development, Religiosity and Religious Orientation in Students". *Procedia - Social and Behavioral Sciences* 84/ (09 Temmuz 2013), 674-678. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2013.06.624>
- Altunışık, Remzi vd. *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri, SPSS Uygulamalı*. Sakarya: Sakarya Yayıncılık, 2010.
- Aristoteles. *Nikomakhos'a Etik*. çev. Saffet Babür. Ankara: Bilgesu Yayıncılık, 2012.
- Atsız, Hasan. *Erich Fromm'un Hümaniter Din Anlayışının Günümüz Toplamları Açısından Değerlendirilmesi*. Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2006.
- Aydın, İbrahim Hakkı - Bekiryazıcı, Eyüp Bekir. *İslam Ahlak Esasları ve Felsefesi*. İstanbul: Eren Ofset, 2011.
- Aydın, Mehmet S. *Tanrı-Ahlak İlişkisi*. Ankara: TDV Yayınları, 1991.
- Ayten, Ali. "Din ve Sağlık: Bireysel Dindarlık, Sağlık Davranışları ve Hayat Memnuniyeti İlişkisi Üzerine Bir Araştırma". *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 13/1 (01 Şubat 2013), 7-31.
- Ayten, Ali. "Kimlik ve Din: İngiltere'deki Türk Gençleri Üzerine Bir Araştırma". *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (ÇÜİFD)* 12/2 (01 Haziran 2012), 101-119.
- Bandura, A. "Moral Disengagement in the Perpetration of Inhumanities". *Personality and Social Psychology Review: An Official Journal of the Society for Personality and Social Psychology*, Inc 3/3 (1999), 193-209. https://doi.org/10.1207/s15327957pspr0303_3
- Bandura, Albert vd. "Sociocognitive Self-Regulatory Mechanisms Governing Transgressive Behavior". *Journal of Personality and Social Psychology* 80/1 (Ocak 2001), 125-135.
- Bandura, Albert vd. "Mechanisms of moral disengagement in the exercise of moral agency". *Journal of Personality and Social Psychology* 71/2 (1996), 364-374. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.71.2.364>
- Bandura, Albert. *Moral Disengagement: How People Do Harm and Live with Themselves*. New York: Worth Publishers, 2016.
- Bandura, Albert. "Selective Moral Disengagement in the Exercise of Moral Agency". *Journal of Moral Education* 31/2 (2002).
- Bauman, Zygmunt - Donskis, Leonidas. *Ahlaki Körlük: Akışkan Modernlikte Duyarlılığın Yitimi*. çev. Akın Emre Pilgir. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2020.
- Brickhouse, Thomas C. - Smith, Nicholas D. *Socratic Moral Psychology*. New York: Cambridge University Press, 2010.
- Brown, Dawn M. - Annis, Lawrence. "Moral development level and religious behavior". *Psychological Reports* 43/3, Pt 2 (1978), 1230-1230. <https://doi.org/10.2466/pr0.1978.43.3f.1230>
- Budak, Selçuk. *Psikoloji Sözlüğü*. Bilim ve Sanat Yayınları, 5. Basım, 2017.
- Bussey, Kay vd. "The Role of Moral Disengagement and Self-Efficacy in Cyberbullying". *Journal of School Violence* 14/1 (02 Ocak 2015), 30-46. <https://doi.org/10.1080/15388220.2014.954045>
- Can, Abdullah. *Spss İle Bilimsel Araştırma Sürecinde Nicel Veri Analizi*. Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık, 7. Baskı., 2019.
- Cohen, Martin. *101 Ahlak İkilemi*. çev. Reha Kuldaşlı - Osman Çakmakçı. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2019.
- Çömlekçi, Mehmet Fatih - Başol, Oğuz. "Gençlerin Sosyal Medya Kullanım Amaçları ile Sosyal Medya Bağımlılığı İlişkisinin İncelenmesi". *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 17/4 (27 Aralık 2019), 173-188. <https://doi.org/10.18026/cbayarsos.525652>

- De Caroli, Maria Elvira - Sagone, Elisabetta. "Belief in a just world, prosocial behavior, and moral disengagement in adolescence". *Procedia - Social and Behavioral Sciences* 116 (2014), 596-600.
- Desmond, Scott A. vd. "Religiosity, Moral Beliefs, and Delinquency: Does the Effect of Religiosity on Delinquency Depend on Moral Beliefs?" *Sociological Spectrum* 29/1 (05 Aralık 2008), 51-71. <https://doi.org/10.1080/02732170802480527>
- Ekşi, Halil - Çiftçi, Muhammed. "Lise Öğrencilerinin Problemleri İnternet Kullanım Durumlarının Dinî İnanç ve Ahlaki Olgunluk Düzeylerine Göre Yordanması". *Addicta: The Turkish Journal on Addictions* 4/2 (2017), 181-206.
- Erdem, Hüsamettin. *Ahlak Felsefesi*. Konya: Hü-er Yayınları, 2009.
- Evkuran, Mehmet. *Ahlak, Hakikat ve Kimlik*. Ankara: Araştırma Yayınları, 2019.
- Freud, Sigmund. *Musa ve Tektanrıcılık*. çev. Oya Kasap. İstanbul: Say Yayınları, 2012.
- Fromm, Erich. *Kendini Savunan İnsan*. çev. Necla Arat. İstanbul: Say Yayınları, 1994.
- Furrow, James L. vd. "Religion and Positive Youth Development: Identity, Meaning, and Prosocial Concerns". *Applied Developmental Science* 8/1 (01 Ocak 2004), 17-26.
- Gardner, Howard - Davis, Katie. *App Kuşağı: Dijital Dünyada Kimlik, Mahremiyet ve Hayal Gücü*. çev. Ümit Şensoy. İstanbul: Optimist Yayın Dağıtım, 2013.
- Geçer, Harun. *Muhafazakar Habitus ve Sanal Mekan: Dindar Kadınların Sosyal Medyada Var Olma Sorunu*. Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020.
- Gencer, Nevzat. "Gençlik ve Ahlaki Kayıtsızlık: Lise Öğrencilerinin Ahlaki Kayıtsızlık Düzeyleri Üzerine Bir Değerlendirme". *Uluslararası Sosyal Bilimler Akademik Dergisi* 3 (25 Haziran 2020), 308-335.
- Gezginci, Gamze - Işıklı, Şevki. "Dindar Facebook Etkisi: Türk Kullanıcılar Üzerine Bir Analiz". *Medya ve Din Araştırmaları Dergisi* 1/1 (28 Haziran 2018), 111-133.
- Gini, Gianluca vd. "Moral Disengagement among Children and Youth: A Meta-Analytic Review of Links to Aggressive Behavior". *Aggressive Behavior* 40/1 (2014), 56-68. <https://doi.org/10.1002/ab.21502>
- Görgün, Tahsin. "İnsan Olmak ve Ahlak". *Ahlakın Temeli*. ed. Ömer Türker. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 2015.
- Heuvelod, Niklas. "Ericsson Mobility Report". https://d110erj175o600.cloudfront.net/upload/images/06_2017/170615153722.pdf. 2017. Erişim: 22 Mart 2021
- Holm, Nils G. *Din Psikolojisine Giriş*. çev. Abdülkerim Bahadır. İstanbul: İnsan Yayınları, 2018.
- Karaca, Faruk. *Dini Gelişim Teorileri*. Trabzon: Dem Yayınları, 2007.
- Kartopu, Saffet vd. "Sorumluluk Duygusu ve Dindarlık: Üniversite Öğrencileri Üzerine Ampirik Bir Araştırma". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 11/58 (2018), 465-488.
- Kocagöz, Elif vd. "Mahremiyet ve Dindarlık Perspektifinden Sosyal Medya Platformlarında Görsel Paylaşımın İncelenmesi: Ksü Öğrencileri Üzerinde Bir Uygulama". *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 10/1 (30 Haziran 2020), 83-101.
- Korkmaz, Sezai. *Siber Zorbalık ve Mağduriyet, Problemleri İnternet Kullanımı ve Dindarlık İlişkisi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Dok, 2019.
- Korkmaz, Sezai - Bodur, Hüsnü Ezber. "İlahiyat Öğrencilerinde Sosyal Medya Kullanımı ve Dindarlık İlişkisi". *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 30 (2017), 329-351.
- Labrague, Leodoro J. "Facebook Use and Adolescents' Emotional States of Depression, Anxiety, and Stress". *Health Science Journal* 8/1 (2014), 80-89.
- Lozano Blasco, Raquel vd. "Social Network Addiction and Its Impact on Anxiety Level among University Students". *Sustainability* 12/13 (Ocak 2020), 5397. <https://doi.org/10.3390/su12135397>

- Menesini, Ersilia vd. "Morality, Values, Traditional Bullying, and Cyberbullying in Adolescence". *The British Journal of Developmental Psychology* 31/Pt 1 (Mart 2013), 1-14. <https://doi.org/10.1111/j.2044-835X.2011.02066.x>
- Mensch, Kirk Gregory. *Moral Disengagement, Hope and Spirituality, Including an Empirical Exploration of Combat Veterans*. University of Exeter, Ph.D., 2016. <http://hdl.handle.net/10871/23891>
- Morgan, George A. vd. *Ibm Spss for Introductory Statistics Use and Intepretation*. New York: Routledge, 2011.
- Osofsky, Michael J. vd. "The Role of Moral Disengagement in the Execution Process". *Law and Human Behavior* 29/4 (01 Ağustos 2005), 371-393. <https://doi.org/10.1007/s10979-005-4930-1>
- Oyman, Nihat. "Sosyal Medya Dindarlığı". *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 28 (15 Aralık 2016), 125-167.
- Özalp, Uğur - Yırcı, Ramazan. "Meslek Lisesi Öğrencilerinin Ahlaki Uzaklaşma Algılarının Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi". *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 20/ (05 Nisan 2019), 941-956. <https://doi.org/10.17494/ogusbd.555087>
- Özkan, Aslıhan. *Üniversite Öğrencilerinin Narsisizm Düzeyleri ile Ahlaki Kayıtsızlık ve Saldırganlık Düzeyleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi*. Ankara: Gaz Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Özturan, Hümeysra. *Ahlak Felsefesinin Temel Problemleri*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 2015.
- Piaget, Jean. *The Moral Judgment of the Child*. Usa: The Free Press, 1932.
- Parlangeli, Oronzo vd. "Offensive Acts and Helping Behavior on the Internet: An Analysis of the Relationships between Moral Disengagement, Empathy and Use of Social Media in a Sample of Italian Students". *Work* 63/3 (01 Ocak 2019), 469-477. <https://doi.org/10.3233/WOR-192935>
- Pozzoli, Tiziana vd. "Individual and Class Moral Disengagement in Bullying among Elementary School Children". *Aggressive Behavior* 38/5 (Ekim 2012), 378-388. <https://doi.org/10.1002/ab.21442>
- Ralasarı, I. vd. "Relationships Pattern of Social Media Addiction Level to Morality Level, Apathetic Level and Academic Score". *Journal of Physics: Conference Series* 1442/1 (01 Ocak 2020), 012033. <https://doi.org/10.1088/1742-6596/1442/1/012033>
- Rashid, Imran - Kenner, Soren. *Offline: Free Your Mind from Smartphone and Social Media Stress*. Chichester: Capstone A Wiley Brand, 2019.
- Rogers, Marcus Kent. *A social learning theory and moral disengagement analysis of criminal computer behavior: an exploratory study*. The University of Manitoba (Canada), Phd, 2001.
- Runions, Kevin C. - Bak, Michal. "Online Moral Disengagement, Cyberbullying, and Cyber-Aggression". *Cyberpsychology, Behavior, and Social Networking* 18/7 (01 Temmuz 2015), 400-405. <https://doi.org/10.1089/cyber.2014.0670>
- Sarıçam, Hakan - Karduz, Fatma Firdevs ADAM. "Sosyal Medya Kullanım Bozukluğu Ölçeği'nin Türk Kültürüne Uyarlanması: Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması". *Journal of Measurement and Evaluation in Education and Psychology* 9/2 (30 Haziran 2018), 116-135. <https://doi.org/10.21031/epod.335607>
- Settanni, Michele vd. "The Interplay between ADHD Symptoms and Time Perspective in Addictive Social Media Use: A Study on Adolescent Facebook Users". *Children and Youth Services Review* 89/ (01 Haziran 2018), 165-170. <https://doi.org/10.1016/j.chilyouth.2018.04.031>
- Shariff, Azim F. *Morality and ethics. "Does Religion Increase Moral Behavior?"* *Current Opinion in Psychology* 6/ (01 Aralık 2015), 108-113. <https://doi.org/10.1016/j.copsyc.2015.07.009>

- Shulman, Elizabeth P. vd. "Moral Disengagement Among Serious Juvenile Offenders: A Longitudinal Study of the Relations Between Morally Disengaged Attitudes and Offending". *Developmental Psychology* 47/6 (2011), 1619-1632. <https://doi.org/10.1037/a0025404>
- Tabachnick, Barbara G. - Fidell, Linda S. *Using Multivariate Statistics (Sixth Edition)*. Usa: Pearson, 2013.
- Taylor, Charles. *Modern Social Imaginaries*. Durham: Duke University, 2004.
- Theto, Daniel P. *Understanding Moral Weakness*. New York: Ropodi, 2006.
- Trothen, Tracy J. - Calvin Merver (ed.). *Religion and Human Enhancement*. Usa: Palgrave ve Macmillan, 2017.
- Turan, Yahya. "Dindarlık, Benlik Saygısı ve Sosyal Medyada Benlik Odaklı Doyumlar". *Journal of History Culture and Art Research* 7/5 (2018), 624-650.
- Turan, Yahya. "Yalnızlıkla Başa Çıkma: Yalnızlık, Dini Başa Çıkma, Dindarlık, Hayat Memnuniyeti ve Sosyal Medya Kullanımı". *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 22/1 (15 Haziran 2018), 395-434. <https://doi.org/10.18505/cuid.406750>
- Türker, Ömer. *Ahlakiliğin Doğası*. Ketebe Yayınları, 2020.
- Twenge, Jean M. *Ben Nesli Bugünün Gençleri Niçin Bu Kadar Özgüvenli ve İddialı Fakat Bir O Kadar da Depresif ve Kaygılı? çev. Esra Öztürk*. İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2009.
- Ulusal, Rümeyza. *Ergenlik Döneminde Narsisizm, Dindarlık ve Sosyal Medya Tutumları İlişkisi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Utma, Seçil. "Dindarlığın Değişen Yüzü: Dinin Popülerleşmesi ve Sosyal Medya Dindarlığı". *Changing Face of Religion: Religious Popularization and Social Media Religion*. 12/64 (Haziran 2019), 894-902. <https://doi.org/10.17719/jisr.2019.3407>
- Wood, Meghan vd. "Social Media Addiction and Psychological Adjustment: Religiosity and Spirituality in the Age of Social Media". *Mental Health, Religion & Culture* 19/9 (2016), 972-983. <https://doi.org/10.1080/13674676.2017.1300791>
- Yavuz Birben, Fazilet. *Ahlaki Kayıtsızlığı Azaltmaya Yönelik Bir Eğitim Programı Geliştirilmesi ve Etkililiğinin Değerlendirilmesi*. İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019.
- Yavuz Birben, Fazilet - Bacanlı, Hasan. "Ahlaki Kayıtsızlık Ölçeği'nin Türkçe'ye Uyarlanması: Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması". *Yıldız Journal of Educational Research* 2/2 (2017), 1-25.
- Yıldırım, İ Esen. *İstatistiksel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık, 3. Basım, 2017.
- Yıldız, Kemal. "Sorumluluk". *İslam Ansiklopedisi*. 37/380-382. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2009.
- Yılmaz, Onurcan - Bahçekapılı, Hasan G. "Without God, Everything Is Permitted? The Reciprocal Influence of Religious and Meta-Ethical Beliefs". *Journal of Experimental Social Psychology* 58/ (01 Mayıs 2015), 95-100. <https://doi.org/10.1016/j.jesp.2015.01.003>
- Yudhani, Eri vd. "The Effect Of Family Functioning On Moral Disengagement In Adolescents Mediated By Religiosity". *Psikis : Jurnal Psikologi Islami* 6/2 (28 Aralık 2020), 178-191. [https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Hanehalki-Bilisim-Teknolojileri-\(BT\)-Kullanim-Arastirmasi-2020-33679](https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Hanehalki-Bilisim-Teknolojileri-(BT)-Kullanim-Arastirmasi-2020-33679). "TÜİK". 22 Mart 2021

A Research on The Relationship Between Social Media Disorder, Religiosity and Moral Disengagement In Adolescents

Hızır HACIKELEŞOĞLU*

Extended Abstract

The reason for the problems with morality is not related to the quality of moral standards. While an individual violates any moral order, he performs this behaviour due to a cognitive reasoning process. In this context, Bandura states that moral self-regulation is not a purely intrapsychic process as rationalist theories claim.

Social cognitive theory, which claims that it is inevitable for people to be affected by the social reality they fall into, has an interactive perspective in terms of morality. Accordingly, moral actions are the product of the interplay of cognitive, emotional and social influences. Individuals adopt standards that will guide their behaviours accompanied by the influence of many factors in the development of the moral self. Evaluating his behaviours and the conditions in which these behaviours occur in the self-regulation process the individual judges this process in the axis of moral standards and conditions and designs his actions according to these results. He carries out all his attitudes and behaviours in a self-valuing and satisfying atmosphere. At this point, individuals mostly avoid behaving in a way that violates their moral standards. Otherwise, such behaviours will lead to a condemnation against them.

As a moral subject, individuals avoid behaviours that will make them feel guilty and shame around these principles and tend towards behaviours that will increase their self-values. However, it is not possible to act in accordance with the moral principles that have always been adopted. At this point, the question can be asked; "How does a person commit an act that makes him feel guilty and shame?" Regarding this question, Bandura states that there are different ways that individuals use in order not to feel morally responsible for the problematic behaviour they cause. These different ways are expressed as moral engagement and it is stated that the individual uses these mechanisms in order not to feel responsibility or shame and guilt due to these problematic behaviours.

Studying a moral issue basically means examining all attitudes and behaviours of the individual, including interpersonal relations. All the actions of man's will, at least indirectly, open the door to morality. In this respect, it can be mentioned several factors that make up moral disengagement. This study focuses on variables of social media addiction and religiosity which are thought to be associated with moral disengagement.

* Assist. Prof., Ph.D, University of Gümüşhane Faculty of Theology, Department of Psychology of Religion, hizirhacikelesoglu@gumushane.edu.tr, ORCID orcid.org/0000-0001-7831-0090

Social media is a fundamental instrument in our lives with its increasing influence in terms of communication and interaction. Although it occupies an artificial area in its current form, social media is considered as one of the factors that trigger moral disengagement in this study. Religions are ultimately a moral system that determines what is good and bad on the axis of orders and prohibitions. Religions draw a framework by organizing God-human relations or relationships between people, setting the standards to be followed for their followers. The attitudes and behaviours of people who attribute a central position to religion in their lives are determined on a moral ground. In this framework, the current study examines the relationship between social media addiction, religiousness and moral engagement on a sample group of individuals aged 13-18. For this purpose, the research was designed according to the relational screening model, one of the quantitative research methods.

The research data were collected through a sample group consisting of 415 people selected by convenience sampling method. In the analysis of the obtained data, correlation and regression analyzes were performed by using SPSS 21.

As a result of the analysis, statistically significant relationships were determined between the relevant variables. According to the result of the correlation and regression analysis conducted to examine the relationships between the main variables of the study, it was found that there was a positive relationship between social media addiction and moral disengagement; it has been determined that social media addiction predicts moral engagement. In addition, as expected, there is no significant relationship between social media addiction and individual religiosity. In addition, there is no significant relationship between social media addiction and individual religiousness as expected.

Finally, there is a negative relationship between individual religiousness and religious worship and moral engagement; It was also found that individual religiosity predicted moral engagement. It has been determined that social media addiction and religiousness predict moral disengagement in opposite directions. In addition, it has been observed that religiosity is not a determining factor on social media addiction. Considering the data obtained from the research, it is seen that the basic hypotheses are supported. Therefore, it can be stated that empirical findings support the theoretically claimed ones.

Keywords: Psychology of Religion, Moral Dissengagement, Social Media Addiction, Religiosity, Religious Practices.

